

Erhvervsuddannelserne – et forsømt forskningsområde

Ida Juul

Interessen for at forske i erhvervsuddannelserne har været ringe i sammenligning med den interesse, henholdsvis folkeskolen og de almene gymnasium har været genstand for. I dag oplever den erhvervspædagogiske forskning imidlertid et opsving, som har sammenhæng med en øget interesse for de læreprocesser, der foregår uden for skolens institutionelle rammer. I denne artikel gøres der status over den hidtidige forskning. Med udgangspunkt heri peges der på relevante fremtidige forskningsområder.

Kort historisk rids

Set i relation til den samfundsmæssige betydning erhvervsuddannelserne indtager både målt på antallet af elever, der gennemfører en sådan uddannelse og de faglærtes betydning for samfundsøkonomien, er litteraturen om erhvervsuddannelserne ikke omfangsrig. Den tidlige litteratur består primært af jubilæumsskrifter (Einfeldt & Rasmussen 1941; Hornby Hansen 1966) og historiske fremstillinger af håndværkerundervisningens udvikling (Nyrop 1893).

I kølvandet på efg-reformens implementering i 1980'erne opstår der, i lyset af en generel interesse i arbejderklassens levevilkår, en øget forskningsmæssig interesse i erhvervsuddannelserne. Indtil da havde forskningen i arbejderungdommens uddannelsesvilkår primært været anskuet ud fra et lighedsperspektiv, hvor målsætningen var at sikre alle, og dermed også arbejderklassens børn, lige adgang til uddannelse. Det var især Socialforskningsinstituttet, som var blevet oprettet i 1959, som stod som eksponent for denne type af forskning, og der var tale om en forskning, som var

tæt knyttet til den socialdemokratiske velfærdsideologi med rødder tilbage til den ungdomskommission, som blev nedsat umiddelbart efter 2. verdenskrigs afslutning.

De forskningsprojekter, som blev gennemført i Socialforskningsinstituttets regi var primært af kvantitativ karakter (Ørum 1976; Platz et al. 1975; Hansen 1995), og havde som underliggende præmis, at det eksisterende klassesamfund skulle erstattes af et meritokrati, forstået på den måde, at den enkeltes uddannelsesmuligheder og senere erhvervmæssige placering skulle være afhængig af den enkeltes evner og ikke af vedkommendes sociale og kulturelle baggrund. Forskningen var således forankret i en reformistisk tiltro til, at lighed lod sig realisere via øget statsinterventionisme.

I modsætning hertil var forskningen ved universiteterne marxistisk inspireret og ofte med en erklæret målsætning om, at forskningen skulle være i arbejderklassens interesser. På den ene side var der tale om politologiske analyser, der analyserede, hvordan henholdsvis statsmagten og arbejdsmarkedets parter satte deres præg på ud-

dannelserne (Mathiesen 1978; Sørensen 1977). På den anden side beskæftigede analyserne sig med de vilkår, som eleverne blev budt i erhvervsuddannelserne, deres reaktioner herpå samt de socialiserings- og bevsthedsmæssige effekter undervisning og oplæring havde på elevernes selvforståelse, fagidentitet og samfundsforståelse (Christrup et al. 1980; Zeuner 1988; Horsholt Rasmussen 1990).

Op gennem 1990'erne var forskningen i erhvervsuddannelserne og erhvervspædagogikken relativt sparsom. Der blev ikke gennemført egentlige større forskningsprojekter. Udgivelserne bestod primært af analyser iværksat af Undervisningsministeriet eller de faglige udvalg¹, der som regel var finansieret af midler fra Undervisningsministeriet. Disse analyser beskæftigede sig som oftest med delaspekter ved erhvervsuddannelser, som f.eks. sammenhængen mellem skoleundervisning og virksomhedsopplæring (Aarkrog 1997), elevfrafald (Sørensen et al. 1993; Lauridsen et al. 1999), beskrivelse og evaluering af de gennemførte reformer og forsøgsprojekter (Andersen & Christensen 2002, Vind et al. 1998) ofte med den implicitte intention, at afdækningen og erfaringsopsamlingen skulle danne udgangspunkt for en forbedring af den eksisterende praksis.

Den dalende forskningsmæssige interesse for erhvervsuddannelserne falder tidsmæssigt sammen med et begyndende opgør med den traditionelle marxistiske klasseanalyse og troen på arbejderklassens historiske mission. Et opgør, som allerede tog sin begyndelse i midten af 1980'erne, hvor André Gorz udgav bogen med den sigende titel *Farvel til proletariatet* (Gorz 1981). På det mere overordnede uddannelsespolitiske plan var 1990'erne præget af, at 1970'ernes parole om »Lighed gennem uddannelse« var blevet afløst af sloganet om »Uddannelse til alle« og i forlængelse heraf et øget politisk fokus på den såkaldte uddannelsesrestgruppe.

Uddannelsespolitisk modsvares denne tendens af en voksende skepsis over for den statslige interventionisme, som velfærdsstaten bygger på, og nyliberalistiske strømninger, der fokuserer på individet og dets potentialer samt på markedskræfterne som midlet til styrket brugerindflydelse og effektivitet (Telhaug 1990). I forhold til uddannelsespolitikken kommer dette til udtryk i en voksende kritik af skolen som institution (Nielsen & Nielsen 1997; Kompetencerådet 2000) og en tilsvarende voksende interesse for de læreprocesser, som finder sted i arbejdslivet.

Omkring årtusindeskiftet oplever den erhvervspædagogiske forskning et mindre opsving. Denne gang var det imidlertid ikke den statslige uddannelsespolitik eller arbejdernes interesser som klasse betragtet, der var i fokus, men derimod henholdsvis mesterlæren som læringsform og erhvervsuddannelseseleverne som eksponent for den såkaldt nye ungdomskarakter.

Interessen for mesterlæren som eksempel på en læringstradition, der lægger vægt på formidling af kropslige og kontekstuelle færdigheder, kommer tydeligst til udtryk i forskningsprojektet *Læring i moderne dansk vekseluddannelse* som er forankret på Ålborg Universitet. Projektet er præget af postmodernismens kritik af universitetsmarxismen og tesen om, at de store fortællinger om arbejderklasse og klassekamp er blevet afløst af lokale historier (Nielsen & Kvale 1999, 28; Lyotard 1996).

Den øgede fokusering på individet, som er kendetegnende for den erhvervspædagogik, som reform 2000 lægger op til, har sin pendant i den tilgang, som Center for Ungdomsforskning² anlægger i deres studier af ungdommen generelt samt i de mere specifikke studier af de unge på erhvervsuddannelserne.

I det følgende vil jeg diskutere den eksisterende forskning om erhvervsuddannelserne ud fra nedenstående tre perspektiver

for derefter afslutningsvis at pege på de forskningsfelter, som efter min mening bør prioriteres fremover. Det drejer sig om følgende perspektiver:

- et uddannelsespolitisk perspektiv
- et læringsmæssigt perspektiv
- et elevperspektiv

Erhvervsuddannelserne anskuet i et uddannelsespolitisk perspektiv

Efg-reformen var den første erhvervsuddannelsesreform, som blev genstand for forskning i større målestok. Udover den generelle interesse for arbejderklassens levevilkår, skyldtes interessen for efg-uddannelserne sandsynligvis også, at reformen på eksemplarisk vis illustrerer de mange og modsatrettede interesser, som erhvervsuddannelserne er underlagt. Det er således kendetegnende for erhvervsuddannelsernes udvikling, at de i stigende grad er blevet integreret som en del af det samlede ungdomsuddannelsessystem og dermed tilpasset de generelle uddannelsespolitiske målsætninger. Samtidig er de underlagt arbejdsmarkedets kvalifikationsefterspørgsel, hvilket dels viser sig i form af et svingende udbud af praktikpladser og dels ved arbejdsmarkedets parters meget direkte involvering i uddannelsernes konkrete udformning.

Det forskningsprojekt som Sørensen (et al. 1983-84) iværksatte i starten af 1980'erne, ligger på mange måder på linie med den position, som lærlingeorganisationerne og de ufaglærtes forbund indtog i debatten omkring efg. Kritikken gik på, at eleverne ikke lærte nok, og at de i vidt omfang blev udnyttet som billig arbejdskraft. Forskningsprojektets titel *Lærlingeuddannelse og udbygning* slår fra starten tonen an. Udgangspunktet for analysen var de indbyggede konflikter, der nødvendigvis må være i et uddannelsessystem, der både skal opfylde generelle uddannelsespolitiske målsæt-

ninger af almindennende og studieforberevende karakter og målsætninger, rettet mod arbejdsmarkedets mere eller mindre kortsigtede kvalifikationskrav.

Inspireret af tysk industrisociologi blev såvel udbytningsrelationerne i læreforholdet som betingelserne for udvikling af forskellige bevidsthedsformer undersøgt. Konklusionen, som forfatterne nåede frem til, var, at virksomhedernes incitament til at oprette praktikpladser i højere grad er orienteret mod et værdiøgningsperspektiv end mod et kvalifikationsperspektiv. Det er primært mindre virksomheder, som har interesse i at anvende lærlingene som billig arbejdskraft og derfor disse virksomheder, som primært påtager sig opgaven at oplære den kommende faglærte arbejdskraft. Til gengæld er de større virksomheder hovedaftagere af de færdiguddannede unge.

Udover at opdele virksomhederne i forhold til om de er henholdsvis leverandører eller aftagere af faglært arbejdskraft, opstiller Sørensen (et al.) en liste over mulige oplæringsformer og deres kombinationsmuligheder samt deres udbredelse i forskellige virksomhedstyper. Opdelingen, der har til formål at belyse læringspotentialerne i de forskellige virksomhedstyper, bygger dels på en analyse af de udviklings- og dispositionsmuligheder arbejdsorganiseringen på oplæringsvirksomheden rummer. Dels tager den udgangspunkt i de forskellige måder oplæringen kan organiseres på, måden hvorpå virksomhederne forvalter deres oplæringsansvar. Det er forfatternes tese, at oplæringsformen vil afspejle virksomhedernes vægtning af henholdsvis kvalificerings- og værdiøgningsaspektet (Sørensen et al. 1983-84). Sørensen (et al.) konkluderer, at kun i de tilfælde, hvor produktionen er karakteriseret ved ringe arbejdsdeling, stor alsidighed og hvor produktionen omfatter alle fagets værktøjer og maskiner, vil den helt tilfældige og ikke planlagte oplæring kunne opfylde uddannelsens mål. Virk-

somheder af denne karakter udgør imidlertid snarere undtagelsen end regelen. Samtidig hæmmes oplæringen af, at virksomhederne er underlagt et indtjeningskrav, som ikke lader sig tilsidesætte i oplæringen.

Erhvervsuddannelserne befinder sig således, ifølge John Houman Sørensen (et al.) i et dilemma mellem kvantitet (rigeligt udbud af praktikpladser) og kvalitet (praktikpladser med gode læringspotentialer).

Forfatterne peger på, at en stramning af uddannelsesreglerne tendentielt vil medføre en reduktion i antallet af virksomheder, der vil finde det rentabelt at have lærlinge. Erhvervsuddannelsernes historiske udvikling viser da også, at dette dilemma fra statens side snarere er blevet løst ved at lade undervisning på erhvervsskolerne kompensere for forringede oplæringsmuligheder end ved at gribe regulerende ind i forhold til virksomhedsoplæringen.

Ligesom Sørensen (et al.) søger også Lilly Zeuner i sin bog fra 1988 at forstå erhvervsuddannelserne i relation til den position, de indtager i det politiske og økonomiske felt. Emnet for hendes afhandling er ikke primært erhvervsuddannelserne, men relationen mellem de forskellige ungdomsuddannelser og forskellige ungdomskulturer. Hun trækker i analysen på den marxistisk inspirerede kulturteori repræsenteret ved bl.a. Paul Willis (1978), Pierre Bourdieu (1995) og Claude Grignon (1977). En af Zeuners pointer er, at der er en afgørende forskel på de almengymnasiale uddannelser og erhvervsuddannelserne med hensyn til såvel position som funktion. Dette kommer tydeligt til udtryk i den meget forskellige status, de almene fag tildeles i de to uddannelsessystemer. Med henvisning til Bourdieu (1995) og Grignon (1977) argumenterer Zeuner for, at uddannelser, der er rettet mod beskæftigelse i produktionen, i højere grad end andre uddannelser vil afspejle de kvalifikationskrav, der efterspørges på det pågældende delarbejdsmarked.

Denne tendens modereres dog af, at der såvel fra Undervisningsministeriets som fra de højteknologiske virksomheders side er stigende efterspørgsel efter de såkaldt procesafhængige eller almene kvalifikationer. Der er således tale om en udvikling, hvor procesafhængige og almene kvalifikationer bliver sværere at afgrænse fra de erhvervsrettede kvalifikationer. Baggrunden er, at produktionsprocessen i stigende grad stiller krav om indsigt i den samlede produktionsproces, evne til at samarbejde, og evne til at tilrettelægge, planlægge samt overskue et forløb. Zeuner argumenter i forlængelse heraf for, at de unge, for at kunne fastholde deres position i produktionsprocessen, er nødsaget til at supplere de manuelle færdigheder med en matematisk og sproglig forståelse. En forklaring på, at de almene fag på trods af disse udviklingstendenser fastholdes i deres underordnede status i forhold til de mere erhvervsrettede fag, er ifølge Zeuner, at denne sammenhæng ikke er tydelig for eleverne og måske heller ikke formidles i undervisningen. Dette, mener hun, i højere grad er tilfældet i de gymnasiale uddannelser.

Det er således hendes tese, at erhvervsuddannelserne adskiller sig fra de gymnasiale uddannelser ved at kravene til teoretisk indsigt er forskellig. Nok stilles der krav om teoretisk forståelse på erhvervsuddannelserne, men der stilles ikke som i gymnasiet krav om at kunne gennemføre beviser af teoretisk art. Dette får Zeuner til at konkludere, at de tekniske fag ikke på samme måde, som de naturvidenskabelige fag, er afhængig af undervisningen i de almene fag, og dette ser hun som en væsentlig forklaring på den generelle uvilje mod den almene undervisning, som er udbredt blandt eleverne på erhvervsuddannelserne. Som det fremgår, fokuserer Zeuner primært på de almene fags placering i relation til de øvrige fag og i relation til arbejdsmarkedets kvalifikationsefterspørgsel. Derimod disku-

terer hun ikke de eventuelle forskelle, der måtte være mellem de elever, som typisk vælger en erhvervsuddannelse og dem, der vælger det matematiske gymnasium. Forskelle som muligvis viser sig ved, at det er forskellige fag og emner, der optager eleverne, ligesom det er forskellige bevæggrunde, der må antages at ligge bag deres uddannelsesvalg.

Zeuner anskuer erhvervsuddannelserne udfra, hvad man kunne kalde en organisatorisk synsvinkel i krydsfeltet mellem stat og marked. Hun konkluderer, at markedets krav spiller en langt mere afgørende rolle for erhvervsuddannelsernes konkrete udformning, end det er tilfældet for de almene uddannelsers vedkommende. Arbejdsmarkedets kvalifikationsefterspørgsel spiller desuden en vigtig rolle for den legitimitet skoleundervisningen, og herunder også den almene undervisning, har. Hendes tilgang minder således om den Sørensen (et al.) anlægger, og hun trækker da også på deres resultater i sin analyse. Men hvor Zeuners forklaringer primært opererer på det politiske niveau, er det primært markedskræfternes indvirken på uddannelsesforholdene, der er i fokus i Sørensen (et al.) undersøgelse.

Erhvervsuddannelserne anskuet i et erhvervspædagogisk perspektiv

I modsætning til f.eks. Sørensen (et al. 1983-84) der er kritiske overfor virksomhedsoplæringen, som den konkret praktiseres på virksomhederne, har forskningsprojektet *Læring i moderne dansk vekseluddannelse*, der er inspireret af Laves & Wengers (1991) teori om legitim perifer praksis, det modsatte udgangspunkt.

Bidragyderne til dette projekt (Nielsen & Kvale 1999; Nielsen & Kvale (red.) 2003; Wilbrandt 2002; Tanggaard 2004) underkender ikke, at der kan være problemer af den type Sørensen (et al.) peger på, men an-

skuer virksomhedsoplæringen eller mesterlæren, som de benævner den, som en særlig form for læreproces, hvor det afgørende er forandringen af relationerne mellem den lærende og det praksisfællesskab, som den lærende er en del af. Som Sørensen (et al.) ser de erhvervsens af faglig identitet som en central del af læreprocessen. Forskellen er, at mens Sørensen (et al.) skelner mellem kvalificering og socialisering, er dette ikke tilfældet med forskningsprojektet om moderne dansk vekseluddannelse. Tværtimod betragtes faglighed, kundskaber og færdigheder som noget, der tilegnes via en voksende grad af identifikation med praksisfællesskabet. Viden betragtes ikke som noget tingsligt, som individet kan erhverve og bruge uafhængigt af konteksten, men derimod som en del af individets deltagelse i praksisfællesskaberne. Hvor det hos Sørensen (et al.) er faget, der er målet for læringen, er fokus i det nævnte forskningsprojekt i stedet på bevægelsen fra en legitim perifer status til fuldgyldigt status i det pågældende praksisfællesskab. Praksisfællesskabet bliver således både målestok og endemål for læring. Mange af de konkrete studier påpeger, som en naturlig konsekvens heraf, at der er meget af det, der læres på skolen, som ikke kan anvendes på (oplærings-) virksomheden (Østerlund 1999; Nielsen & Kvale 1999b; Wilbrandt 2002). Der ligger i denne konstatering en implicit kritik af såvel skolens lærings- som vidensforståelse, som kan genfindes hos Lave og Wenger (1991). I det omfang disse to forfattere anlægger en kritisk vinkel på læring i arbejdslivet, henvises der til situationer, hvor eleverne forhindres i at få adgang til den viden og de erfaringer, der ligger indlejret i praksisfællesskabet det vil sige, når den perifere status ikke er legitim, og dermed ikke giver adgang til en bevægelse mod fuldgyldigt medlemskab. Hermed åbnes der for at virksomheden og lærlingen, som også Sørensen (et al.) påpeger, kan

have modsatrettede interesser, hvad angår indhold i og organisering af læreforholdet. Bortset fra hos Tanggaard (2004), som indrager Foucault til belysning af dette forhold, er der imidlertid i studierne en tendens til at fokusere på interessesammenfaldet snarere end på modsætninger.

Selvom de forskellige bidrag til forskningsprojektet *Læring i moderne dansk vekseluddannelse* står i gæld til Lave og Wenger, repræsenterer de på flere punkter en videreudvikling af denne position. Mens Lave og Wengers analyser baserer sig på det antropologiske feltarbejde baserer *Læring i moderne dansk vekseluddannelse* sig i overvejende grad på elevinterview (Nielsen & Kvale 1999b; Wilbrandt 2002; Hansen 2002). Forskningsprojektet er desuden inspireret af Ole Dreiers (1999) tilgang, der modsat Lave og Wenger ikke beskæftiger sig med afgrænsede praksisfællesskaber, men derimod med personernes bevægelse på tværs af praksisfællesskaber. Denne tilgang bibeholder det situerede perspektiv, men i stedet for at betragte læring som en relation mellem den lærende og praksisfællesskab, betragter Dreier læring som en relation mellem den lærende og vedkommendes deltager- eller læringsbane. Hermed tilkendes subjektet en mere central rolle end i Lave & Wengers tilgang.

I begge tilfælde er konsekvensen imidlertid, at den overordnede uddannelsespolitiske målsætning, som har været bestemmende for uddannelserne konkret udformning, så at sige forsvinder ud af forskningsfeltet. Hermed bliver det svært at diskutere berettigelsen af et uddannelsesindhold, som ikke direkte relaterer sig til et bestemt praksisfællesskab eller en bestemt deltagerbane. Det bliver desuden vanskeligt at opfatte begrebet faglært som værende begrundet i andet end et forsøg på kunstigt at opretholde et fagmonopol, der udelukker de ufaglærte fra at få fuld adgang til det pågældende praksisfællesskab.

Omvendt kan man indvende mod Sørensen (et al.) projekt, at de anskuer erhvervsuddannelserne ud fra en forhåndsforståelse af, hvad der måtte være i arbejderklassens interesse. Et udgangspunkt, som dengang var helt legitimt, men som i dag kan forekomme noget forældet. Fordelen ved at anskue erhvervsuddannelserne ud fra et fast ståsted er imidlertid, at det bliver muligt at hæve sig over de umiddelbare aktørers oplevelse af uddannelsens indhold og effekt.

Eftersom mesterlæreteoretikernes³ primære interesse er praksislæring og ikke uddannelsespolitik eller uddannelsesøkonomi, falder det naturligt, at den skolebaserede del af erhvervsuddannelsen indtager en perifer rolle i deres forskning. I det omfang den skolebaserede undervisning optræder i deres analyser, anskues den primært fra praksislæringens perspektiv. Skolen underordnes således virksomhedsoplæringen og arbejdslivet, idet formålet er en rehabilitering af mesterlæren og en problematisering af den skolastiske læringstradition. Men netop fordi skolen udelukkende anskues ud fra virksomhedsoplæringens perspektiv, bidrager mesterlæreteoretikerne ikke i særlig høj grad til forståelsen af erhvervsuddannelserne modsætningsfyldte position som henholdsvis erhvervsrettede uddannelser og ungdomsuddannelser.

De fleste af studierne under projektet *Læring i en moderne dansk vekseluddannelse* handler om, hvorledes lærlinge tilegner sig de normer og værdier, som er gældende på den pågældende oplæringsvirksomhed. Undersøgelserne viser, at dette primært sker ved at observere, imitere og udføre arbejdsopgaver af stigende kompleksitetsgrad. Det teoretiske udgangspunkt er, at mesterlæren skal forstås som en decentreret læringsproces, hvor det er praksisfællesskabet eller handlekonteksten, der repræsenterer det, eleverne skal lære – også kaldet læringslandskabet. Der er således ikke som i den traditionelle forståelse af mesterlæren

tale om, at det er mesteren, der formidler viden og kunnen videre til lærlingen.

Denne forståelse af læring harmonerer på visse punkter med det pædagogiske og didaktiske grundlag, som Undervisningsministeriet har fremlagt i forbindelse med implementeringen af reform 2000 (Christensen et al. 2000) og som går igen i mange af de analyser, som er finansieret af Undervisningsministeriets Forsknings- og Udviklingsmidler (Andersen & Astrup Christensen, 2002). Også her tales der om læringslandskaber, ligesom der lægges op til et opgør med den traditionelle pædagogiske model, hvor eksperten eller den erfarne har ansvaret for at formidle viden og kunnen til novicen. Der argumenteres i stedet for, at undervisningen i højere grad skal lade sig inspirere af den måde virksomhedsop-læringen foregår på. Konklusionen, som drages heraf, er, at fokus skal lægges på læring frem for på undervisning samt, at uddannelserne skal tilrettelægges således, at eleverne lærer at tage *Ansvar for egen læring* (Bjørgen 1991).

Til gengæld har Undervisningsministeriet af gode grunde et anderledes positivt syn på undervisningen på tekniske skole end de ovennævnte forskere. Dette hænger bl.a. sammen med, at udgangspunktet er et andet. Således anskues formålet med undervisningen ikke alene i relation til de udfordringer, eleverne vil møde på oplæringsvirksomheden og senere i arbejdslivet, men også i forhold til en bredere uddannelsespolitisk målsætning om livslang læring.

Da vekseluddannelsesprincippet oprindeligt blev indført med reformen fra 1956 var den begrundet i virksomhedernes stigende specialisering, øgede arbejdstempo samt i indførelsen af kostbart maskineri, der alt sammen vanskeliggjorde en bred og alsidig uddannelse. Dengang havde undervisningen primært en kompensatorisk funktion i forhold til de forringede oplæringsmuligheder på virksomhederne. Fra

og med efg-reformen får erhvervsuddannelserne i stigende grad et sigte, der rækker ud over den snævre kvalificering til et bestemt arbejdsområde. Det betyder, at erhvervsuddannelserne i realiteten kommer til at bestå af tre dele, nemlig henholdsvis en fagrettet skolebaseret undervisning, en alment orienteret undervisning og en virksomhedsbaseret oplæring. De efterfølgende reformer af erhvervsuddannelsessystemet har som følge heraf alle i større eller mindre grad peget på nødvendigheden af at skabe en bedre sammenhæng mellem uddannelsernes skole- og virksomhedsdel. Det er derfor naturligt, at flere undersøgelser har netop denne sammenhæng som omdrejningspunkt for deres analyse. Det gælder ikke mindst mange af de analyser, der har været finansieret af Undervisningsministeriets Forsknings- og Udviklingsmidler (FoU-midler).

Således viser det FoU-finansierede projekt, som Håndværksrådet har gennemført af udvalgte erhvervsuddannelser (Sjøberg et al. 1999), at eleverne ofte oplever skolekulturens normer som vanskeligt forenelige med kulturen på oplæringsvirksomheden. Skolekulturen opleves som værende præget af for få udfordringer og krav. Eleverne har tilsyneladende større respekt for de krav om disciplin og ansvarlighed, der stilles til dem på virksomheden. På baggrund af denne konstatering lægger Håndværksrådet op til, at pædagogikken på erhvervsskolerne i højere grad tilpasses de krav og den kultur, som eleverne vil møde i virksomhedspraktikken. Udover at pege på, at mange af virksomhederne har forventninger om, at eleverne er selvstændige og ansvarlige nok til selv at kunne tage initiativer og selv gå i gang med de opgaver, der skal løses, kommer analysen dog ikke nærmere ind på, hvad dette mere konkret vil betyde for tilrettelæggelsen af undervisningen på skolen. Uklarheden bliver ikke mindre af, at Håndværksrådets samtidig gør opmærksom

på, at der ofte er stor forskel på den læring, der foregår i løbet af skoleperioderne, og det eleverne lærer på virksomheden. En forskel som blandt andet består i at eleverne på virksomheden er underlagt et produktivitetskrav, mens der på skolen tages udgangspunkt i de for faget gældende normer.

At der er forskelle på de normer, der gør sig gældende i henholdsvis skolen og på praktikvirksomheden, viser også Zeuners, Christrups et al.'s og Sørensen et al.'s undersøgelser. Samtidig fremgår det af disse analyser, at forskellene ikke nødvendigvis er en ulempe. Således påpeges det i undersøgelserne, at mødet med virksomhedens normer og værdier ofte har en disciplinerende virkning på eleverne, som lærerne nyder godt af, når eleverne vender tilbage på skolen igen. Relationen mellem skole og virksomhed syntes således mere kompleks, end Håndværksrådets analyse umiddelbart lægger op til.

Hvor forskerne omkring projektet *Læring i en moderne dansk vekseluddannelse* som tidligere nævnt er fortalere for et situeret vidensbegreb, argumenterer Vibe Aarkrog for en mere traditionel opfattelse af viden og læring som noget, der lader sig overføre fra én sammenhæng til en anden. Der er således tale om et forsvar for skolen som institution og dermed for det vekseluddannelsesprincip, som erhvervsuddannelserne er opbygget omkring. Med afsæt i en teoretisk diskussion af henholdsvis begrebet transfer og forholdet mellem viden og handlen tematiseres skolens funktion i relation til virksomhedsoplysningen. Modsat Håndværksrådets opfattelse er afhandlingens konklusion, at skolen ikke skal efterstræbe at ligne virksomhederne, men tværtimod repræsentere en anden tilgang til faget, end den eleverne møder på virksomheden. Forfatteren begrundet det med, at såvel skolens undervisning som virksomhedens oplæring har hver deres styrker og begrænsninger. Oplæringens begrænsning består i,

at det eleven måles på her, er evnen til at leve op til de krav, som stilles på den pågældende oplæringsvirksomhed. Skolens begrænsning består i, at den ikke kan lære eleven alt det, der medgår af tavs, personlig og kontekstbunden viden for at kunne blive en faglig kompetent medarbejder. Virksomhedsoplysningens styrke er dens motiverende effekt på elevernes læring, mens skolens styrke består i den mulighed, den åbner for, at eleverne kan lære teori og principper, der har en anvendelighed, der rækker ud over den konkrete opgave. Desuden kan skolen styrke elevernes evne til at give sig i kast med opgaver og problemtyper, som de ikke på forhånd kender løsningen på. Endelig har skolen ifølge Aarkrog en vigtig funktion i forhold til at lære eleverne at bevæge sig mellem viden og kunnen. Den didaktiske udfordring i erhvervsuddannelserne består således i at lære eleverne at bevæge sig fra den abstrakte teori til den konkrete praksis. Forfatteren behandler dog ikke de pædagogiske og didaktiske implikationer af dette synspunkt nærmere.

På linie med andre undersøgelser peger også Aarkrog på, at elevernes syn på, hvad der er relevant viden ændres i løbet af uddannelsen. I takt med at eleverne opnår en stigende sikkerhed i forhold til løsningen af konkrete opgaver, bliver de interesseret i bredere forståelser af faget. Aarkrog foreslår derfor, at undervisningen indrettes i overensstemmelse hermed, således at den i starten primært sigter på at forberede eleverne på praktiksituationen for herefter at anlægge et bredere og mere generelt perspektiv på faget. Der lægges således op til et opgør med den uddannelsespolitiske tænkning, som har præget erhvervsuddannelserne siden efg-reformen, og som har afstedkommet en opbygning af uddannelserne efter princippet om stadig specialisering bl.a. med det formål at udskyde elevernes endelige valg af uddannelsesretning længst muligt. Til forskel herfor argumenterer Aar-

krog for, at erhvervsuddannelsen i stedet opbygges, således, at de tager udgangspunkt i de elementer, som virker motiverende for elevernes læring, og derfor i stedet bevæger sig fra det specifikke mod det generelle.

Erhvervsuddannelserne i et elevperspektiv

Netop motivationsaspektet spiller en væsentlig rolle for de analyser, som fokuserer på samspillet mellem elevernes forventninger og uddannelsessystemets målsætning. Disse analyser kan groft sagt opdeles i to kategorier.

Den ene kategori omhandler, hvordan eleverne oplever erhvervsuddannelserne, den anden omhandler de identitetsmæssige ændringer, som uddannelserne giver anledning til.

Den første større undersøgelse af elevernes oplevelse af erhvervsuddannelserne blev udgivet i 1980 som led i afrapporteringen af et udviklingsprojekt gennemført af forskere fra RUC i forbindelse med implementeringen af efg-reformen. Det drejer sig om Christrups (et al. 1980) undersøgelse, der blev igangsat i 1976. Forfatterens hovedkonklusion er, at der eksisterer et misforhold mellem de intentioner, der lå bag efg-reformen, og de forventninger, eleverne har til uddannelserne. Det gælder især efg-reformens intention om at gøre erhvervsuddannelserne mere attraktive for en større målgruppe. Denne målsætning resulterede i, at uddannelsernes almene indhold blev udvidet for således at nedbryde skellene mellem erhvervsuddannelserne og det almene gymnasium. Undersøgelsen viser, at disse intentioner harmonerede meget dårligt med elevernes forventninger til uddannelsen. Ifølge Christrup (et al.) har mange af erhvervsuddannelseseleverne en instrumentel tilgang til uddannelse. De har typisk valgt den pågældende erhvervsuddan-

nelse, fordi de ønskede at beskæftige sig med noget, der var konkret og målrettet mod et bestemt erhverv. De er derfor ikke indstillede på, at to tredjedele af undervisningen foregår som traditionel skoleundervisning og har et indhold, som de opfatter som en videreførelse af den uddannelseskultur, som mange af dem har dårlige erfaringer med fra folkeskolen. Elevernes instrumentelle holdning til uddannelse betyder, at de i stedet orienterer sig mod en faglig kvalificering, målrettet kravene på arbejdsmarkedet.

Undersøgelsens konklusioner ligger på linie med dem, mange nyere undersøgelser når frem til. Det er for så vidt bemærkelsesværdigt, eftersom såvel rekrutteringen til uddannelserne som uddannelsernes struktur og indhold er blevet ændret som følge af de to reformer, som erhvervsuddannelserne har været igennem i løbet af de 20 år, der er gået siden Christrups (et al.) undersøgelse.

Som eksempel på en sådan nyere undersøgelse kan nævnes *Elevernes oplevelse af reform 2000*, som blev udarbejdet af Danmarks Erhvervspædagogiske Læreruddannelse (Pedersen 2000) i forbindelse med implementeringen af reform 2000. Undersøgelsen konstaterer en manglende overensstemmelse mellem elevernes forventninger og de uddannelsespolitiske målsætninger, der ligger bag reformen. På linie med Christrup (et al.), argumenteres der for, at en stor del af de elever, der har valgt at begynde på en teknisk erhvervsuddannelse, i højere grad har valgt et erhverv end en uddannelse. Derfor er det relativt få af eleverne, der benytter sig af mulighederne for omvalg på grundforløbet. Nogle af eleverne har ganske vist været i tvivl, inden de begyndte på teknisk skole. Men på det tidspunkt, hvor de påbegynder uddannelsen, er det endelige valg som hovedregel taget. Som følge heraf opleves den seneste reforms forsøg på at samle uddannelserne i

brede indgange som en abstrakt konstruktion, som ikke vækker genklang hos eleverne. Eleverne er tværtimod interesserede i så hurtigt som muligt at stifte bekendtskab med det konkrete fag, de har valgt.

Hvor det meste af den gennemgåede litteratur fokuserer på de særlige karakteristika ved elever, der vælger en erhvervsuddannelse, betoner forskerne ved Center for Ungdomsforskning (Cefu) fællestrækkene mellem de såkaldt nye unge set i kontrast til ungdomsgenerationen for 10-20 år siden. Altså de unge, som skildres i bl.a. Christrups, Sørensens og Zeuners undersøgelser. Med afsæt i blandt andet Ziehes teori (1983) om den kulturelle frisættelse, argumenteres der i Cefus undersøgelser (Sørensen 2001; Illeris et al. 2002) for, at unge i dag som noget nyt vælger uddannelse efter interesse og ikke ud fra et ønske om at kunne forsørge sig selv og en eventuel familie. Uddannelsen betragtes ikke blot som et middel, men et mål i sig selv, og de unge forventer som følge heraf, at læreprocessen er lystbetonet ligesom en hobby.

Analyserne fra Cefu adskiller sig således markant fra de tidligere nævnte undersøgelser, der søger at indkredse det særlige karakteristiske ved de elever, som vælger at påbegynde en erhvervsuddannelse. Ifølge forskerne ved Cefu er det ikke så meget forskelle i orienteringer og værdimæssige normer, der adskiller de unge fra hinanden, men snarere forskellige muligheder for at realisere ønsket om en spændende uddannelse og et udfordrende arbejde. I forlængelse heraf argumenteres der for, at unge, der har mulighed herfor, vil vælge de gymnasiale uddannelser, da disse regnes for dem, der giver de bedste fremtidsmuligheder (Illeris et al. 2001, 96) Konsekvensen er, at det bliver stadig sværere for erhvervsuddannelserne at tiltrække og fastholde den gruppe af unge, som uddannelserne traditionelt har haft som primær målgruppe. Samtidig står erhvervsuddannelserne ifølge

forfatterne overfor det problem, at de unge ikke i samme grad som tidligere er indstillet på at acceptere den hierarkiske struktur og de autoritære ledelsesformer, som eksisterer på mange oplæringsvirksomheder. Som bevis herfor anfører de, at op mod hver fjerde⁴ uddannelsesaftale afbrydes i praktikperioden.

Den anden kategori af undersøgelser anskuer som nævnt erhvervsuddannelserne ud fra den betydning, de har for elevernes identitetsdannelse. Modsat Christrup (et al. 1980) og Pedersen (2000), der vælger elevernes perspektiv som udgangspunkt for deres analyse, vælger Sørensen (et al.) at bevæge sig et skridt videre end elevernes umiddelbare oplevelser af uddannelserne, idet de tager udgangspunkt i såvel en kvalifikations- som en socialisationssynsvinkel. Forfatterne konkluderer, at undervisningen på teknisk skole ikke spiller nogen videre rolle for udviklingen af fagidentiteten. Virksomhedernes økonomiske incitamenter til at udnytte eleverne som billig arbejdskraft kombineret med en stigende specialisering og indholdstømning af arbejdet har som konsekvens, at erhvervsuddannelserne for mange af elevernes vedkommende primært får karakter af socialisering til lønarbejde. Skoleopholdene har i disse tilfælde en kompensatorisk funktion i forhold til virksomhedsoplæringen, og kan være elevernes eneste mulighed for at få et grundigt kendskab til faget. Misforholdet mellem de krav, der stilles på skolen, og dem der stilles i oplæringsforløbet, har imidlertid også den negative effekt, at en del elever mister interessen for den teknisk faglige del af skoleundervisningen. De kan ikke se relevansen af det, de lærer på skolen, når de ikke bliver tilsvarende udfordret på virksomheden.

Sørensen (et al.) ligger således på linie med Christrup (et al. 1980) hvad angår beskrivelsen af elevernes instrumentelle tilgang til uddannelsen, dog med den forskel,

at det ikke er skoleundervisningen men virksomhedsoplæringen, og dermed arbejdsområdet som sådan, der i følge Sørensen et al. er det største problem. Når undervisningen på skolen fremstår mere positivt i denne undersøgelse end i Christrups (et al. 1980), skyldes det blandt andet, at oplæringsvilkårene fremstilles i et mere problematisk lys, end det er tilfældet i de fleste andre undersøgelser.

Ifølge Sørensen (et al. 1983-84) er det de færreste af eleverne, der i løbet af uddannelsesforløbet opbygger et samfundssyn, der er funderet i et sammenhængende orienteringsmønster. Eleverne udvikler for hovedpartens vedkommende en lønarbejderbevidsthed præget af et instrumentelt forhold til arbejdet. Chancerne for udviklingen af en egentlig fagidentitet, der ifølge forfatterne må være det egentlige mål med erhvervsuddannelserne, er størst for børn af faglærte arbejdere, placeret på arbejdspladser med stort læringspotentiale, hvor der lægges vægt på kollektive normer. For denne gruppe af lærlinge kan undervisningen på teknisk skole (især efg) igangsætte og underbygge udviklingen af en fagidentitet, som giver selvtillid og tro på, at man kan magte arbejdet og finde sig tilrette blandt de voksne arbejdere. Ensidede og ikke-kvalifikationskrævende, disciplinære og autoritære former for virksomhedssocialisering udvikler derimod unge med lav fagidentitet, diffust fremtidsperspektiv, lav handlekompetence og lav selv værdsfølelse uanset social baggrund. Den overordnede konklusion er, at det er virksomhederne og ikke skoleundervisningen, der spiller den centrale rolle for lønarbejdersocialiseringen. Derimod spiller virksomhederne en marginal rolle i udviklingen af kvalifikationer. Forfatterne konkluderer derfor, at socialisationsfunktionen må være det afgørende argument for at bibeholde vekseluddannelsesprincippet i dens nuværende udformning, eftersom virksomhedernes be-

tydning for den rene færdighedsmæssige kvalificering er minimal.

Dette perspektiv på virksomhedsoplæringen adskiller sig som nævnt markant fra den synsvinkel, der anlægges i projektet *Læring i moderne dansk vekseluddannelse*. Her er synet på virksomhedsoplæringen anderledes positivt, hvilket begrundes med de muligheder for udviklingen af en fagidentitet, som bevægelsen fra perifert til fuldgyldigt medlem af praksisfællesskabet giver anledning til. Modsat hos Sørensen (et al.) indtager tilegnelsen af viden og kunnen ikke en privilegeret position i læreprocessen. Mindst lige så afgørende er lærlingenes adgang til at identificere sig med den position, som vedkommende orienterer sig mod. Det gælder hvad enten det drejer sig om en status som faglært, selvstændig erhvervsdrivende eller som studerende på en videregående uddannelse (Tanggaard 2004). Som følge heraf tillægges arbejdsopgavernes karakter og læringspotentialet på virksomheden ikke samme afgørende rolle for identitetsudviklingen som hos Sørensen (et al.), hvilket blandt andet kommer til udtryk i et generelt mere positivt syn på forekomsten af rutineprægede arbejdsopgaver i læreforholdet (Tanggaard 2004; Museas 2003).

Konklusion

I det foregående er forskningen i de danske erhvervsuddannelser blevet diskuteret ud fra følgende tre perspektiver: Et uddannelsespolitisk perspektiv, et læringsperspektiv og et elevperspektiv. Som det fremgår, er det sjældent, at forskningen om erhvervsuddannelserne inddrager samtlige nævnte perspektiver endsige sammenhængen mellem dem. Hvor det i 1980'ernes erhvervs-pædagogiske forskning var almindeligt at studere erhvervsuddannelserne i et makroperspektiv, er det i dag mikroperspektivet, der dominerer. Placeringen af erhvervsud-

dannelserne i relation til de øvrige ungdomsuddannelsessystem og i forhold til den dominerende uddannelsespolitiske diskurs er fortrængt af studier, der fokuserer på de lærerprocesser, som erhvervsuddannelserne åbner mulighed for samt analyser af elevernes forventninger til og vurderinger af den erhvervsuddannelse, de har valgt.

Forklaringen på dette perspektivskift skal sandsynligvis findes i en øget forskningsmæssig interesse for læring og en tilsvarende mindsket interesse for institutionaliserede uddannelsesforløb og undervisning. Det er en fortærsket sandhed, at det, der undervises i, ofte er noget andet end det, der læres. Spørgsmålet er imidlertid, om erhvervsuddannelserne lader sig studere meningsfyldt, hvis ikke også de målsætninger, der ligger bag uddannelsernes struktur og konkrete tilrettelæggelse, inddrages som en del af forståelsesrammen?

Projektet *Læring i moderne dansk vekseluddannelse* har bidraget til forståelsen af de læreprocesser, der finder sted i praktikop-læringen. Blandt andet peges der på den særlige mulighed for udvikling af fagidentitet, som læreforholdet rummer. Til gengæld mangler vi en tilsvarende viden om hvorfor skolen ifølge den eksisterende forskning ikke på samme måde virker tiltrækkende på eleverne, og om dette er et generelt fænomen eller snarere et særligt karakteristika ved erhvervsuddannelserne. Hvis det sidstnævnte er tilfældet, skal svaret så søges i disse uddannelsers indhold, målsætning og særlige pædagogiske tilrettelæggelse, eller i særlige karakteristika ved de unge, der tilvælger en erhvervsuddannelse og (i første omgang) fravælger en videregående uddannelse?

Som det er fremgået, er det med enkelte undtagelser et gennemgående træk ved den eksisterende forskning, at erhvervsuddannelseseleverne karakteriseres ved deres instrumentelle forhold til uddannelse. Elever-

ne hævdes at have et udpræget nytteorienteret forhold til det, de skal lære. Der er næppe tvivl om, at uddannelsernes tætte relation til praksis rummer såvel fordele som ulemper. Ulemperne består i, at elevernes perspektiv på læring indsnævres i en instrumentel retning. Fordelene består i, at netop den åbenlyse nytteværdi af det, eleverne skal lære, kan medvirke til at elever, der ikke tidligere har været motiveret for uddannelse, ændrer holdning også til de mere teoritunge fag, som det er dokumenteret i flere undersøgelser.

Et af de spørgsmål, der naturligt rejser sig i denne forbindelse, er, om erhvervsuddannelserne bør sætte sig som mål at bearbejde elevernes instrumentelle indstilling til uddannelse og hvilke pædagogiske midler, der i givet fald skal tages i anvendelse. Eller om erhvervsuddannelserne i stedet i højere grad skal indrettes i overensstemmelse med elevernes forventninger, ønsker og arbejdsmarkedets behov, og hvad vil i så fald vil være de samfundsmæssige konsekvenser heraf? Spørgsmålet har aktualitet ikke mindst i relation til den seneste reform på erhvervsuddannelsesområdet, som søger at balancere mellem disse to yderpunkter.

Diskussionen af hvilken rolle de almene fag/grundfagene kan og bør spille indenfor erhvervsuddannelserne er central, både når det gælder forståelsen af erhvervsuddannelsernes funktion, og når det gælder forståelsen af, hvad der karakteriserer de elever, der vælger en erhvervsuddannelse frem for en gymnasial uddannelse. Men en kvalificeret diskussion heraf forudsætter forskning, der omhandler såvel mikro- som makroniveau.

Der er således nok at tage fat på inden for det erhvervspædagogiske forskningsområde, og man må derfor håbe, at det aktuelle opsving i den erhvervspædagogiske forskning formår at bide sig fast og ikke blot ender som endnu en midlertidig krusning på et generelt underprioriteret forskningsfelt.

NOTER

1. De faglige udvalgs rolle på erhvervsuddannelserne blev stadfæstet med erhvervsuddannelsesloven fra 1937 og betyder, at repræsentanter for arbejdsmarkedets parter har stor indflydelse på erhvervsuddannelsernes konkrete udformning.
2. Tidligere RUC nu Learning Lab Denmark.
3. Denne betegnelse bruges i denne sammenhæng om danske forskere, der har tilknyt-

ning til miljøet omkring Steinar Kvale og Klaus Nielsen; Århus Universitet og som arbejder med læring i arbejdslivet ud fra et situeret perspektiv.

4. Set i et historisk perspektiv er dette tal dog på ingen måde opsigtsvækkende. Ifølge Christensen (1985, 168) var der gennem hele perioden 1968-1973 over 30%, der afbrød deres læreforhold.

REFERENCER

- Andersen, Ole Dibbern & Albert Astrup Christensen (2002): *Eleven som didaktiker – på vej mod en ny didaktik i erhvervsuddannelserne*, København, Undervisningsministeriet.
- Bjørgen, Ivar, A. (1991): *Ansvar for egen læring – Den professionelle elev og student*, Trondheim, Tapir.
- Bourdieu, Pierre (1995): *Distinktionen, En sociologisk kritik af dømmekraften*, Oslo, Pax Forlag.
- Christensen, Finn, Hanne Shapiro & Folmer Kjær (2000): *Pædagogiske og didaktiske overvejelser bag erhvervsuddannelsesreform 2000*, København, Undervisningsministeriet.
- Christrup, Henriette, Knud Illeris, Per Fibæk Laursen, Jørgen Rafn & Birgitte Simonsen (1980): *Efg undervisning*, København, Unge Pædagoger.
- Dreier, Ole (1999): Læring som ændring af personlig deltagelse i sociale kontekster i Klaus Nielsen & Steinar Kvale. (red.): *Mesterlære – Læring som social praksis*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Einfeldt, Hans & Barner Rasmussen (1941): *Bidrag til Dansk Haandværkerundervisnings Historie*, København, Teknisk Skoleforening.
- Gorz, André (1981): *Farvel til proletariatet – hinsides socialismen*, København, Politisk revy, cop.
- Grignon, Claude (1977): *L'Ordre des choses*, uddrag i Boel Berner, Staf Callewaerts, Henning Silberbrandt, *Uddannelse og bevidsthed*, København, København Munksgaard.
- Hansen, Erik Jørgen (1995): *En generation blev voksen*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Hansen Hornby, Harald (1966): *Bidrag til Dansk Håndværkerundervisnings historie*, København, Teknisk skoleforening.
- Horstholdt Rasmussen, Preben (1990): Erhvervsuddannelsernes betydning for differentieringen i kvalifikations- og interesseudvikling blandt faglærte i Palle Rasmussen, (red.): *Kvalificering til hvad? For Hvem?* Aalborg, Ålborg Universitetsforlag.
- Illeris, Knud, Noemi Katznelson, Birgitte Simonsen & Lars Ulriksen (2002): *Ungdom, identitet og uddannelse*, Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Kompetencerådet (2000): *Danmarks Nationale kompetenceregnskab*, København, Mandag Morgen Strategisk Forum.
- Lauridsen, Annette, Ole Jacoby & Niels Thyssen (1999): *Frafald flytter – hvorfor falder de fra i praktiktiden i Århus?* København, Undervisningsministeriet.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991): *Situated Learning – Legitimate peripheral participation*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Liotard, Jean-Francois (1996): *Viden og det postmoderne samfund*, Århus, Slagmark.
- Mathiesen, Anders (1978): *Produktion, kvalifikation og arbejdsmarkedspolitik*, København, Munksgaard.
- Museas, Peter (2003): Forefaldende arbejde – uddannelse eller udnyttelse, i Klaus Nielsen & Steinar Kvale (red.): *Praktikkens Læringslandskab – At lære gennem arbejde*, København, Akademisk Forlag.
- Nielsen, Klaus & Steinar Kvale (red.) (1999): *Me-*

- sterlære – *Læring som social praksis*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Nielsen, Klaus & Steiner Kvale (red.) (2003): *Praktikkens Læringslandskab – At lære gennem arbejde*, København, Akademisk Forlag.
- Nielsen, Maj Cecilie & Niels Christian Nielsen (1997): *Verdens bedste uddannelsessystem*, København, Fremad.
- Nyrop, Cammilus (1893): *Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie*, København, Nielsen og Lydiche.
- Pedersen, Flemming (2000): *Elevernes oplevelser af erhvervsuddannelsesreform 2000 – forsøg med grundforløb efterår 1999*, Ringsted, Undervisningsministeriet.
- Platz, Merete; Inge Mækedahl & Erik Jørgen Hansen (1975): *Ansøgere til de erhvervsfaglige grunduddannelser*, Socialforskningsinstituttet, København.
- Sjøberg, Anne Holm, Kristoffer Ewald, Torben Fjelstrup, Maj Morgenstjerne & Britt Schick (1999): *På godt og ondt – Et portræt af elever og deres forhold til mester og erhvervsskoler*, København, Undervisningsministeriet.
- Sørensen, John Houman, Preben H. Rasmussen, Ole Zink Nielsen & Morten Lassen (1983-84): *Lærlingeuddannelse og udbytning – Om lærlingeuddannelsernes økonomiske, politiske og ideologiske funktioner*, 1-4, Aalborg, Institut for Uddannelse og Socialisering, Aalborg Universitetscenter.
- Sørensen, John Houman, Birthe Hedegaard, Egon Petersen & Anders Hammning (1993): *Den der har skoen på... Om årsager til frafald blandt erhvervsskoleelever*, København, Statens Erhvervspædagogiske Læreruddannelse.
- Sørensen, Niels Ulrik (2001): *Den store balance-akt*, Roskilde, Center for Ungdomsforskning, Roskilde Universitetscenter.
- Tanggaard, Lene (2004): *Læring og identitet i krydsfeltet mellem skole og praktik – med udgangspunkt i moderne dansk vekseluddannelse*, Aalborg, Upubliceret ph.d.-afhandling.
- Telhaug, Alfred Oftedal (1990): *Den nye uddannelsingspolitiske retorikken*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Vind, Anders (1998): *Status på hg – 1998, Evaluering af den merkantile reform*, Ringsted, Undervisningsministeriet.
- Wilbrandt, Jens (2002): *Lærlinges oplæring, faglighed og identitet*, København, Undervisningsministeriets forlag.
- Willis, Paul (1978): *Learning to Labour – how working class kids get working class jobs*, Weastmead, Saxon house.
- Zeuner, Lilli (1988): *Kulturelle processer i ungdomsuddannelserne*, København, Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Ziehe, Thomas & Herbert Stubenrauch (1983): *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser*, Viborg, Politisk revy.
- Ørum, Bente (1976): *Uddannelsernes restgruppe – om dem, der ikke får en uddannelse efter Folkeskolen*, København, Teknisk Forlag.
- Østerlund, Carsten, S. (1999): *Salgslærlinge på Tværs*, i Klaus Nielsen & Steiner Kvale. (red.): *Mesterlære – Læring som social praksis*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Aarkrog, Vibe (2003): *Mellem skole og praktik – Fire teoretiske forståelsesrammer til belysning af sammenhængen mellem skole og praktik i erhvervsuddannelserne*, København, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Aarkrog, Vibe (1997): *Samspillet mellem teori og praktik – de merkantile erhvervsuddannelser*, København, Erhvervsskoleafdelingen, Undervisningsministeriets forlag.

Ida Juul, ph.d.-studerende ved Institut for Pædagogisk Sociologi, DPU.
e-mail: juul@dpu.dk